

“ההרפתקה מתחילה במקום שבו הסכמה מסתיימת”

בשולי הדיגומים של דוד אבידן

ברצף אפשרויות הכתיבה האבידנית, הדיגומים הם כביכול פן צדדי, “טכני” בעיקרו, הנענה למזג הפרודי של מחברם. אך למעשה פעולת הדיגום היא אחד מן הביטויים המובהקים לחזון אסתטי מורכב ועקיב (כן, גם בפרדוקסיו, בכישלונותיו ובשיגעון הגדלות שלו); חזון ופרקטיקה פואטית הקשורים בשאלת האפשרות לכתוב שירה ולהיות משורר במחצית השנייה של המאה העשרים בלי להיכנע למושגי השירה המסורתיים של “יצירה”, “השראה” ו”השפעה”, אך גם בלי לוותר על הישגיה המופלאים של השירה שנכתבה עד כה ועל העונג לחקות את מקצביה ואת תחבולותיה.

למעשה, הדיגומים הם תוצר טהור ופשוט של המעבדה השירית של אבידן, וגם מקרה פרטי של שימוש־יתר (השואף להיות מושכל, זריז ואגבי ככל האפשר) בסכמות, בתבניות קיימות ומוצלחות (“צפנים מילוליים” בלשונו של המשורר), מתוך רצון עיקש ומוזר לממש את חירותו של המשורר, אותו “יחיד מתנועע” חרד־נייחות, תוך כדי חזרה על דגמים קיימים. במילים אחרות, הדיגומים מאפשרים למשורר לנוע במרחבים הלשוניים של העבר ולערכנם תוך כדי תזווה.

אגב כך, הם קשורים גם לאתוס האבידני של דימוי המשורר העתידי כמי ש”מנהל” את השיר, “מתפעל” אותו או “מתזמר” אותו, או כמי שמחולל בהינף אחד את התנועה בחומר הלשוני – ולא כמי שכותב את השיר האחד, החד־פעמי, השלם והגמור בדם לבו ומתוך סופיותו האנושית. מלחמה נגד המוות, תשוקה לאלמוות. הו, כמה קלסי מצדו של אבידן! כמה מלנכולי!

“תהליך היצירה מעולם לא היה זהה בעיני עם עבודה פיזית, אלא עם צמצומה עד למינימום, עד כדי ביטולה המוחלט. מה שקובע הוא הרעיון, הדגם, ההבהוב, צליל־הפתיחה, הצופן.

תמיד שאפתי לכתוב בעיקר צפנים, ובמידה מסוימת גם עשיתי זאת. צפנים־ממוחשבים יהיו מחבריהם של תמלילי העתיד, ואנחנו נהיה המוח־המנחה והעיין־המאשרת, בדומה להפרדה הרצויה בין תהליכי־קבלת־החלטות לבין הפרך המשרדי־מנהלי [...] היצירה תהפוך מעבודה לבריאיה.” כך כותב

דוד אבידן בהקדמה לספרו "הפסיכיאטור האלקטרוני שלי" (1974). אבידן המדגם הוא אפוא – בהיעדרה של טכנולוגיה מתאימה – התחליף הזמני לאותה מכונת דיגום עתידינית, שתבצע את העבודה הקדם-שירית כתנאי לניהול מוצלח של הבריאה השירית באמצעות דיאלוג עם דפוסים שכבר קיימים.

ברוח זו, אפשר לרמוז כי גם בשירתו המוקדמת, באמצע שנות החמישים, משתמש אבידן לעתים באלטרמניות – בקטע האלטרמני, בקצב שלו ובלקסיקון המאפיין אותו – כ"צופן ממוחשב", כקיצור דרך לכתובת שיר. אבידן "דיגם" את אלטרמן בתוך יצירתו בשנות החמישים, כפי שאיזה אמן היפה-הופ עכשווי "מסמפל" קטע מוכר, אהוב וידוע לתוך השיר שלו, משתמש במלודיות שלו ונותן לו להשתלב בשפה חדשה תוך כדי יצירת שיתוף פעולה בין גורמים צליליים וסמנטיים שונים באופיים מבלי למזגם. כך, על נעימת יסוד מוכרת (של אלטרמן, של מיאקובסקי או של אלכסנדר פן), משיג אבידן את הגוון הצונן (קול) של שירת "ברזים ערופי שפתיים" (1954). במובן זה, למשל, כשאבידן כותב את האודה שלו על לוח הפרסומת: "אני חוזר אלך כמו מטלית בוערת, / אֶשֶׁר כְּבוֹ אֶל הַקִּירוֹת הַהְרוֹסִים. / הֵם כְּבָר מְתַאֲשָׁשִׁים. / הַכֵּל נוֹשֵׁם בְּעֶרְךָ. / (הַנְּעֻרוֹת אֶמְרוּ: נוֹרְמָקְסִים)". הוא מאפשר לאלטרמן לדבר "אבידינית", כשם שהוא עצמו מדבר בשיר "אלטרמנית".

בקיצור נמרץ, הדיגומים האבידיניים מאפשרים לנו לראות מכונת sampler אנושית בפעולה, כולל ההיבט האנליטי המאפשר ליצור גרסה או נוסח חדש ולתת ליוצר מן העבר לדבר בשפה עדכנית המייצרת "היפעמות דיגומית", כלומר, אותה "הרגשה מופלאה לעשות בשביל העבר, כדי שהעבר יעשה דברים בשבילך", כלשונו של המשורר.

*

דוד אבידן התחיל לדגם דיגומים מהרגע שבו החל לכתוב שירים, אך את תשוקת הדיגום הוא הפך לפרנסה לעת-מצוא תחת אצטלה אקדמית בשנים 1976-1978, כשלימד בחוג לתורת הספרות הכללית באוניברסיטת תל אביב "תרגילים מעשיים בלשון הספרות". אבידן לימד קורסים שכותרתם "דגמים ספרותיים: תרגיל בכתיבה מעשית" או "תרגול דגמים: מעבדה להבנה ביצועית". חלק מן הדיגומים הללו, בצירוף דיגומים שנכתבו בהזדמנויות שונות אחרות, הופיעו כבר בכתב העת "עכשיו" תחת הכותרת "דוד אבידן

/ דיגומים — יצוא אל העבר" (עכשיו, 35-36, סתיו חורף תשל"ז 1977); נכללים בהם דיגומים על שירה אשכנזית ("מביאליק הלירי עד גרינברג המוקדם"), דיגומים סלביים מראשית המאה, דיגומים על פי השירה הרוסית כפי שהשתקפה בפואטיקה השלונסקאית, דיגום על פי שלונסקי, דיגום על פי עמיחי, דיגום על פי אהרן שבתאי (אבידן מזהה בדיוק מעורר השתאות את הדגם של הפואטיקה המוקדמת של שבתאי כדגם מרכזי, כלומר, כדגם הראוי כבר לחיקוי בזמן אמת) ואף דיגום על פי אבידן עצמו. דיגומים נוספים הופיעו בגיליון הראשון של כתב העת חדרים ("אחת-עשרה סונטות סנוטות, מדוגמות ופעילות", 1981); סונטות על פי שקספיר, לאה גולדברג, יהודה עמיחי ורילקה.

בארכיון דוד אבידן באוניברסיטת בן גוריון מצאנו תיק שלם, מסודר ומתויק, שבו שמר אבידן את מערכי השיעורים וכן דיגומים מאת המשורר ותלמידיו (וגם מכתב לפרופ' מאיר שטרנברג, ראש החוג דאז, שבו הוא פונה אליו לבירור האפשרות להעניק לו תואר מוסמך על סמך עבודתו בחוג). בין השאר מתרגל אבידן עם תלמידיו תפעול דגמים ספרותיים על פי ספחים תרופתיים (לתרופות מומצאות כגון "אגרסיבין פורטה"), מאמרים בסגנון "תורת הספרות" ובנוסח ירחונים ספרותיים (כגון כתב העת "הספרות"), שבהם הוא מחקה את סגנון הכתיבה ה"מדעי" בחקר הספרות, לעומת הסגנון ה"ישן" של הלקין, קורצוויל ואחרים, דיגומים של שירי פעוטות, דיגומים על פי פסוקי הפתיחה ל"בראשית", "דיגומי מדרשים ומדרשיזמים", "מעקב אחר שינויי-גובה בפרופיל השירי של תבניות נמוכות-פרופיל" (בקיצור, ניסיונות להשתמש בתבנית החמשיר — "תבנית פלבאית במיוחד בעולם הצורות השיריות והפזמוניות" — לצורכי פזמונאות נאורה יותר ואפילו ליצירת משהו "הנוטה מאוד לשייר") וגם דיגומי פרוזה: "עגנון ועגנוניזמים".

מעשה הדיגום האבידני בהקשר האקדמי מלווה בתת-כותרות דקדקניות, בהקדמות, בהערות שוליים מפורטות ובסיכומים, שהם חלק בלתי נפרד ממעשה הדיגום. יש בהם מחווה רצינית-מצחיקה לשיטת הכתיבה האקדמית. רצינית — כי מעשה הדיגום נתפס כדרך יעילה ומוצלחת להבנת רב-המערכת הספרותית (ברוח התאוריה של פרופ' אבן זוהר, המצנט האקדמי של אבידן); התרגילים אינם מוגדרים כלל ועיקר כסדנאות יצירה אלא ככלי מחקרי להבנת המנגנונים הפואטיים באופן יעיל, מידי וקונקרטי יותר — להבין דברים אגב עשייה. מצחיקה — כי על דרך ההגזמה נחשף כאן משהו מן הניפוח הסגולי של השפה האקדמית בת הזמן של החוג לתורת הספרות הכללית והפורמליזמים שלו.

לעתים מתבקשים התלמידים לכתוב בסגנון מסוים – הן כניסיון דיגום רציני, הן כניסיון דיגום פרודי. גם את הדיגומים שאבירן כותב בעצמו הוא מקטלג ומסדר ברצף מן הקל אל הכבד, מן הפרודיה הקלילה עד לתרגילים בהרחבת מצאי האפשרויות לשירה העכשווית (אף הקטלוג הזה עצמו הוא מחווה רצינית-מצחיקה לקטלוג כמו-אקדמי).

בחרנו להביא כאן שלושה דיגומים "אקדמיים": דיגום על בית מתוך שירו של אלתרמן "פגישה לאין קץ" (יש לשים לב כי צריך להיות: "וְאֵנִי / אֶקֶד לָהּ / וְאָרִים", במקום החלוקה השגויה לטורים בציטוט אצל אבירן), דיגום על תרגומו של שלונסקי למונולוג המפורסם "להיות או להיות" מתוך "המלט" (אבירן תירגם את המחזה כולו בסוף שנות השבעים) ודיגום קטן על שירת רחל.

הדיגומים על פי אלתרמן ותרגומו שלונסקי לאלתרמן הם דיגומים רציניים-אנליטיים-לימודיים. כידוע, אבירן השתמש רבות בשירת שלונסקי ואלתרמן בשירתו המוקדמת הקנונית, וזוהי גם הזדמנות להבין משהו על מורכבות היחס שלו לנוסח של הדור. הדיגום על שירת רחל נוטה יותר לקוטב של הפרודיה המנמיכה והלעגנית.

נצטט לסיום את הבית הראשון משירו של אבירן "הפגנת-כוח כחולשה מסוג־חר", שהופיע לראשונה ב"שירים בלתי אפשריים" (1968):

חִלְשָׁתִי הִיא חֶסֶר־יֵשׁ
חִלְשָׁתִי מְסַרְבֵּת לְחַיּוֹת.
מְנַקֶּדֶת-רְאוּתָהּ זֶהוּ פֶשַׁע
לְהִיּוֹת אוֹ לֹא לְהִיּוֹת
גַּם בְּשִׁטָּה הַשְּׁקִסְפִירִית
וְגַם בְּשִׁטּוֹת אַחֵרוֹת.

מבחר גדול מן הדיגומים ותרגומו של אבירן ל"המלט", שעדיין לא ראה אור, יופיעו בכרך ג' של מהדורת "כל השירים" בעריכת ענת ויסמן ודוד וינפלד (הוצאת הקיבוץ המאוחד ומוסד ביאליק). דוד וינפלד בחר את הקטעים המופיעים כאן יחד עם ענת ויסמן. תודה לארכיון דוד אבירן – מכון הקשרים לחקר הספרות והתרבות היהודית והישראלית – אוניברסיטת בן גוריון בנגב. ספרה של ענת ויסמן על שירתו של דוד אבירן, "הזינוק האחרון", יראה אור השנה בסדרת "מסה קריטית" (מכון הקשרים, אוניברסיטת בן גוריון בנגב והוצאת דביר).